

## I. A dolgozat tárgya és célkitűzései

Jelen disszertációs munkában arra teszek kísérletet, hogy felfejtsem és bemutassam a Barbara Frischmuth regényeit részben szervező etnológiai-feminista diskurzust, valamint hogy egyúttal a szerzőnő jelentőségét is felmérjem s hangsúlyozzam a kortárs németnyelvű irodalom multikulturális vetületében, elsősorban a kilencvenes évekre koncentrálva.

Barbara Frischmuth írásait a kezdetektől jellemzi az a törekvés, hogy az uralkodó viszonyokat irodalmi eszközökkel valamely *más* vonatkozási rendszer tükrében láttassa. Nyugati-rationális gondolkodástól fémjelzett eurocentrizmus mint végső érvénnyel bíró világszemlélet, patriarchális hatalmi rendszerek, melyek a filozófiatörténetben a legkülönfélébbképpen definiált szellemi javak nevében magától értetődő fesztelenséggel zsákmányolják ki a természeti erőforrásokat, mindenféle idegenség, másság kirekesztése, ami végső soron azon a felfogáson alapul, hogy a különbözőség nem több, mint a kapitalista felhasználás és feldolgozás egyszerű testi-természeti nyersanyaga – mindez csupán néhány az imént mondott uralkodó viszonyokra utaló emblémák közül. Mindazonáltal Frischmuth ellenáll a kísértésnek, hogy a másságot egy adott negatívólától való dialektikus elkülönítés által definiálja, szövegeiben sokkal inkább arra törekszik, hogy azt, ami idegennek tűnik, valódi önállóságában a saját létébe integrálja s egyben ezt a sajátlétet mintegy belülről letapogassa és kitágítsa az elbeszélésekben felvetett alternatívákon és újszerű nézőpontokon keresztül.

Ebből az általános megfigyelésből ered az az alapgondolat, melyre a most bemutatandó dolgozat épül, ami egyfelől a szerzőnő központi témáit hivatott körvonalazni, másrészt szemléletes módon bepillantást kíván nyújtani Frischmuth elbeszélői világába is. A kiválasztott négy regény értelmezésén át (melyekhez bevezetésül a *Sternwieser-trilógiát* is hozzákapcsolom) tematikus összefüggéseket igyekszem feltárni és az adott műegészre vetítve értelmezni a maguk komplex és kölcsönös vonatkozásrendszerében oly módon, hogy az interpretációk sarokpontját minden esetben a művek témavilágának egy kitüntetett aspektusa adja: az *identitás*, a *differencia* vagy *különbözőség*, illetve a *mátság* kérdése.

A dolgozat második részében elsőül megkísérlek felvázolni egy olyan elméleti keretet, mely kiindulópontul szolgálhat a Frischmuth-művek értelmezéséhez, majd megmutatom, hogy a szerzőnő regényei, miközben a kurrens teóriákat mintegy kísérik s egyben rendre reflektálják, akár az elméletek egyfajta irodalomtörténeteként is olvashatók. A vizsgált szövegkorpuszt a *Das Verschwinden des Schattens in der Sonne* (1976) [Ahogy az árnyék eltűnik a napon], a *Die Schrift des Freundes* (1998) [A barát írása], a *Die Entschlüsselung*

(2001) [A megfejtés] és a *Der Sommer, in dem Anna verschwunden war* (2004) [A nyár, mikor Anna eltűnt] című prózák adják, ezen művek ugyanis egyfelől kitüntetett aspektusait tematizálják a magyar szakirodalomban is *gender studies* terminussal jelölt nemek kutatásának, illetve a posztkoloniális elméleteknek, másfelől pedig átfogóan jellemzik a szerzőnő hosszú irodalmi tevékenységét is.

Az elemzett négy regény rendre a másság különböző formáiról szól: a *Das Verschwinden des Schattens in der Sonne* én-elbeszélője Isztambulba utazik, ahol szembesül az idegenséggel s megtapasztalja ennek feloldhatatlanságát (5. fejezet); a *Die Schrift des Freundes* című műben Anna a másik írásában, egy adott szimbolikus rend centrumában, saját borzongató másságát fedezi fel (6. fejezet); a *Die Entschlüsselung* egy különböző kulturális referenciakeretektől övezett dekódolhatatlan írást jár körül (7. fejezet); a *Der Sommer, in dem Anna verschwunden war* Iniminijének fejkendőjén át pedig etnikai (és nemi) különbözőségek válnak először transzparenssé, hogy aztán szó szerinti értelemben is: lelepleződjenek.

Barbara Frischmuth fenti műveit egy kontinuos egésként együtt olvasva a kulturális idegenség különböző dimenzióit mérhetjük fel; a 3. fejezet (melynek felvetéseit a 4. fejezetben részletesen is kibontom) annak felvázolását célozza, miképpen mozdult a szerzőnő a nőiség elgondolásától motivált írások felől az idegenségtematika irányába, a korai nőregényektől az „árnyék” felé. Az 5-8. fejezetekben megmutatom, hogy Frischmuth művei valójában a nők és az idegenek, sőt, pontosabban és általában, a nőiség és az idegenség között fennálló strukturális kapcsolatokra mutatnak rá. A kiválasztott négy regény a kulturális és szexuális differencia átfedéseit példázza és egyben világossá teszi, hogy a posztkoloniális összefüggések nemi szemantizálásának kérdése a posztkoloniális diskurzus és a posztkoloniális irodalom központi dilemmáihoz vezet.

## II. A szövegvizsgálat módszerei

Az 1990-es években a kultúratudományokban a differencia fogalma egyre inkább az egyik legtöbbet vitatott terminussá vált. Már a nő kutatás is ismételten kísérletet tett rá, hogy kidomborítsa saját perspektívájának önállóságát s ebben a különbözőséget. Emellett a *gender studies* kereteiben belül fokozatosan növekvő hangsúlyt kapott a hagyományosan uralkodó különbségismérvek és az egyes kirekesztési mechanizmusok közti összefüggés értelmezése. Ezzel párhuzamosan erősödött a bevett identitásfogalom – marginális társadalmi csoportok által megfogalmazott és a posztstrukturalizmus felől elméletileg alátámasztott – kritikája is. A

határok átjárhatóvá válása oda vezetett, hogy a szubjektumpozíciók és identitás-megítélések száma s ezek egymáshoz való viszonya időközben szinte teljesen átláthatatlanná vált. Egyre sürgetőbbnek tűnik tehát a kérdés, hogy miként viszonyul a „nem” kategóriája más, olyanféle osztályozásokhoz, mint például az etnikai hovatartozás (amit, precízebben, a xenológia tárgyal), a szexuális beállítottság (*queer studies*, 2.4. szakasz), a kor vagy a szociális státusz. Ezért a kultúra- és irodalomtudományban a *gender* (2.1. szakasz), a *post-colonialism* és a *minority* fogalmak mögé rendezett diskurzusok mind komplexitás és heterogenitás tekintetében, mind pedig folyamatdinamikai szempontból egyaránt jelentősen hozzájárulhatnak az identitás és az identitásképzés problematikájának kifejtéséhez.

Maga az irodalomtudomány is egyre intenzívebben vizsgálja az irodalmi szövegeket azon aspektusból, hogy azok a kultúra, az etnikum, az osztály, illetve a nem vonatkozásában miképpen „reprezentálják”, „konstruálják meg” vagy „találják föl” az identitást vagy éppen az alteritást. Az *identity*, a *difference* és az *otherness* terminusok az irodalom- és kultúratudományi diskurzus kulcsfogalmaivá léptek elő. A *cultural studies* észak-amerikai újragondolása felől indulva a *culture*, a *race*, a *class* és a *gender* fogalmi konstrukciói hamarosan az idevágó kutatások vezértémái lettek és mint kultúrantropológia, posztkoloniális tanulmányok vagy gender-kutatás egyre inkább a német nyelvterületen is betagozódtak a tudományos intézményrendszerbe. Az ismételten feltett s felteendő kérdés így hangzik: hogyan tárgyalják az irodalmi és nem irodalmi szövegek (vagy éppen más jellegű alkotások) a másság különféle formáit?<sup>1</sup> Bár olykor talán némileg ködös és terminológiai szempontból kissé túlterhelt, a fenti elméleti bázis számos olyan megfontolást integrál, melyek alapos mérlegelése és továbbgondolása igen gyümölcsöző lehet, elsősorban a különböző tudományos kérdésfelvetések egyfajta új és minden bizonnyal termékeny diszciplináris összekacsolására nézvést, de elősegítheti a kulturális *identitások* és *különbözőségek* elméleti újraalapozását, valamint közvetve kiindulópontul szolgálhat egy árnyaltabb irodalomtudományi metodika gyakorlati kidolgozásához s ezáltal végső soron komplexebbé és differenciáltabbá teheti Frischmuth szövegeinek elemzését is. A kultúrantropológia (Geertz, Bachmann-Medick), a posztkolonializmus (Said, Bhabha), a feminista kolonializmus (Spivak), a *gender studies* (Butler), a pszichoanalízis (Freud, Kristeva) és a dekonstrukció (Derrida) kultúratudományi elméletei mentén konstruálható egy modell, ami továbbfejlesztve vonatkozási rendszere lehet a kiválasztott szövegek vizsgálatának.

---

<sup>1</sup> Például: Balibar, Étienne: *Race, Nation, Classe. Les identités ambiguës* [Rassz, nemzet, osztály. Bizonytalan identitások], Paris: La Découverte, 1988.

A posztkolonializmus – Herbert Uerlings értelmezése szerint – olyan elgondolás<sup>2</sup>, melyet mindenekelőtt írók és irodalmárok fogalmaztak meg s juttattak érvényre, ugyanakkor a szerzők ebben a keretben, és ez áll Said és Bhabha írásaira is, egy alapvető vonatkozást alig érintenek: a határt tudniillik, ami irodalom és nem irodalom között húzódik, az esztétikai különbözőség kérdését, a poétikai alteritást, a művészetek saját logikáját – és mindezt úgy, hogy a kortárs gondolkodás sem ontológiailag, sem más lényegi dimenziókban nem törekszik már rögzíteni ezt a differenciát. Miben áll hát az irodalom sajátos posztkoloniális lehetősége s hatóereje? Mindkettő nyilvánvalóan megragadható azon interkulturális potenciál egy alkotóelemeként, mely eredendően jellemzi az irodalmi szövegeket. Az irodalom része *lehet* a koloniális diskurzusnak, és pedig abban az értelemben, hogy szövegei, miközben mindehhez újabb képeket, sőt narratívákat konstruálnak, fel- s újra és újra visszaidézik a jelentésalkotás uralkodó szabályait, a sajátos szemantikai különbségtételeket és hierarchizálásokat s a bennük lappangó kirekesztést és uniformizmust. Az irodalom ugyanakkor játékos formában viszi színre a kulturális különbözőségeket, illetve azok reprezentációs formáit, s így egyben – a fikció közegében – mintegy fel is függeszti érvényesülési törekvéseiket. Ebben rejlik tehát a maga egyedi, sajátos interkulturális lehetősége, ami éppen egyfajta posztkoloniális potenciálként valósul meg – azonban csak akkor, ha a kulturális különbözőségek bemutatását a beszéd sokszínűségének olyan művészi szervezése kíséri, mely végeredményben a koloniális ábrázolási és szövegértési automatizmusok elidegenítéséhez vezet. Az irodalom képes rá, hogy az absztrakcióból és redukcióból, az általánosításból és értékelésből vagy éppen a hierarchizálásból eredő kétpólusú koloniális ellentétpárokat átvezesse egyfajta multidifferenciált játéktérbe. Meg tudja törni és vissza tudja fejteni, például individualizáló ábrázolással, azt a koloniális absztrakciót, ami az egyént csupán egy homogén etnikai egész reprezentánsának tekinti és ezzel kioltja a különbözőségek és hovatartozások sokrétűségét vagy éppen, mintegy ugyanezt megfordítva, a súlypontozás retorikai dinamizmusának leple alatt minden tartalmat egy *elvont* és egyedüli különbség szférájában összegez, ami persze, bár kimondatlanul, nem más, mint az etnikai kisebbség. Intertextuális, interlingvális, intermediális, dialogikus és többszólamú momentumaiban az irodalom a *másokról szóló* beszédet valóban *más hangokkal* képes konfrontálni és így lendületbe hozni, s mindenekelőtt ezzel realizálja a posztkolonializmusban rejlő potenciált.

---

<sup>2</sup> Uerlings, Herbert: *Kolonialer Diskurs und Deutsche Literatur. Perspektiven und Probleme* [Koloniális diskurzus és német irodalom. Perspektívák és problémák], in: Dunker, Axel (Hg.): *(Post-)Kolonialismus und Deutsche Literatur. Impulse der angloamerikanischen Literatur- und Kulturtheorie* [(Poszt-)Kolonializmus és német irodalom. Az angloamerikai irodalom- és kultúraelmélet ösztönző hatásai], Bielefeld: Aisthesis, 2005, 17-44. o., itt elsősorban a 31. o.

Jóllehet a 2.1-2.4. szakaszokban vázolt többrétű elméleti keret az adott művekben ugyan igen eklektikusan, sőt olykor rendszertelenül, vagy máshol (mint Bhabha és Derrida írásaiban) meglehetősen absztrakt retorikával kerül kifejtésre, a gyakorlatban mindazonáltal meglepően termékenynek bizonyul. Ha a (poszt)koloniális diskurzus eredendően többnemű, alapjaiban ambivalens és dekonstruálható, akkor pontosan olyan szövegelemzési módszerre kell vezetnie, ami sem a diskurzusanalízis leegyszerűsítéseinek, sem a bináris sematizmusnak nem esik áldozatul, de nem épít dialektikus ellentmondásokat és szintézist sem, hanem a többértelműségeket éppen ott keresi, őrzi és kísérli meg leírni, ahol fellépnek: a szövegben. Amit Homi Bhabha, anélkül hogy feltevéseit valamely konkrét anyagon ellenőrizte volna, a posztkoloniális diskurzusok kapcsán általában megfogalmazott, az igen produktívva tehető Barbara Frischmuth az *identitás* és *alteritás* különféle konstrukcióit tárgyaló műveinek részletesebb elemzésében, ahol ezek a többirányú elgondolások egybecsengően érvényesülnek és válnak precíz – illetve diszkutálhatóvá vagy akár éppen sematizálhatóvá.

### III. A kutatás mai állása

Az *identitás* és *differencia*, az *idegenség* és *mátság* kérdése ma egyike az intellektuális gondolkodás és az akadémikus tudomány központi problémáinak, mindenekelőtt az angolszász világban. Számos kutatómunka született már ebben a témakörben, s ezek kétségtelen érdeme, hogy sikerült kimutatniuk lényegbevágó diszkurzív történeti összefüggéseket, felhívták a figyelmet egyes politikai hatalmi struktúrákra és általában is felébresztették az érdeklődést az interkulturális folyamatok és a kisebbségek kulturális *megteremtése* iránt. Ezek a kutatások ugyanakkor gyakran, amiképpen korábban is utaltam rá, többé-kevésbé sematikusán járnak el. Amit egyfelől politikai belátásban és kritikai észrevételekben nyernek, azt, úgy tűnik, a másik oldalon a szövegvizsgálat komplexitásának feladásával kell megfizetniük. Az *identitás* és *alteritás* az akadémikus diskurzus mozgatórugójaként olykor nem kevésbé ideologikus és reduktív, mint abban a szépszámú irodalmi emlékekben, melyek felé a tudomány figyelme fordul. Az idevágó elméletek és módszerek gyakran kutatási tárgyaik vélt vagy valós hiányosságait reprodukálják csupán, amennyiben ezeket bináris sémákba rendezik. Végeredményképpen igen sokszor éppen az zajlik, ami pontosan ellentmond a legtöbb tanulmány buzgón hangoztatott szándékának: merev tartalmak áttekinthető szembeállítására. Az irodalmi szövegeket mozdíthatatlan kategóriákba sorolják, az *identitáshoz* és *alteritáshoz* fűződő – konstansnak, transzparensnek vagy szabadon definiálhatónak tételezett – viszonyuk szerint. Az identitásokat és

különbözőségeket *megkonstruálják*, de rendszerint nem dekonstruálják, vagy általánosabban fogalmazva: nem relativálják. Valamely szöveg viszonyát a tárgyhöz, itt jelesül a kulturális különbözőséghez, igen sok esetben végérvényesen adottnak tekintik, ami az irodalmi tárgyformálás során már nem kérdőjelezheti meg önmagát. Ez az átlátható polarizáció persze csak olyan áron valósulhat meg, hogy a kommentárok másfelől egyfajta illuzórikus egyszerűséget szuggerálnak. A most tárgyalt munkák az irodalom szubverzív elemeit, melyek mentén valamely valóban kritikus gondolkodás kibontakozhatna, szinte teljesen figyelmen kívül hagyják. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a *koloniális* szöveg belső ellentmondásosságának feltárása nem egyjelentésű a poszt(kolonializmus) vétségeinek tagadásával, hanem sokkal inkább arra ad lehetőséget, hogy mélyebben megértsük azt a kritikát, amit a posztkolonializmus életre hív.

A úgynevezett (poszt)koloniális szöveg s az alteritás-diskurzus ambivalenciái, aporiái, ellentmondásai és autoreflexív konstrukciói először Homi Bhabha munkásságán keresztül váltak megközelíthetővé, aki a posztstrukturalista elméletek eszköztárát átvezette a *postcolonialism* gondolkörébe. Bár Bhabha retorikája gyakran enigmatikus és absztrakt-elméleti, mégis megfelelő kiindulópontja lehet egy olyan programnak, ami tárgykörünkben konkrét olvasatokkal, szövegértelmezésekkel kíván előállni. Ez az elméleti motiváció éppen a töréseket láttatja, éppen a szövegek aporiáinak figyelemre méltó voltát mutatja ki: a művek pontosan ott válnak érdekessé, ahol kudarcot vallanak.

Nézetem szerint a különbözőség elméletei Barbara Frischmuth regényeiben is zátonyra futnak, mert a szövegek viszonya a kulturális differenciához, ha alaposabban olvassuk őket, nem statikus. Frischmuth regényeiben felülírja és átdolgozza a *gender* és a *race* mostanság érvényes tradícióit, hiszen tulajdonképpen átjárható (török-osztrák) identitások új útjait keresi valamely individuális manifesztáció keretein belül s így messze túl a tényszerű etnográfán. A *másság* az összes vizsgált írásban úgy jelenik meg, mint egy szimmetrikus vázlattev, ami megrajzolása során kollapszusszerűen magába omlik. Első pillantásra abszolútnak tűnik, majd szemlátomást feloldódik. Hogy mindez miként zajlik – elsődlegesen ez a kérdés volt dolgozatomban a Frischmuth-szövegek elemzésének mozgatórugója.

Az idegenség terepe, ahol Barbara Frischmuth regényei a különbözőségeket kijelölik, majd elmosás, az alteritást megalkotják, majd dekonstruálják, igen sokrétű: ide tartozik a Kelet világa (beleértve ebbe teret, időt, kultúrát, nyelvet és írást), a tudattalan (legyen az psziché, elfojtás vagy álom), a szexualitás (mint *gender*), a vallás (a misztika, az iszlám, a kereszténység gondolköre) és a szociális-etnikai különbségek (ahogy azt a külföldiek, illetve a bevándorlók megélik). A négy kiválasztott regényben rendre egy *különbözőség* áll

előtérben. Az adott mű ezt differenciát ugyanakkor nem elkülönítve tárgyalja, hanem éppen oly módon, hogy viszonyba állítja további különbözőségekkkel. Mindez a legvilágosabban talán a *Der Sommer, in dem Anna verschwunden war* című regényben látszik, melynek főhőse szinte ideáltipikus érvénnyel a *mátság* Frischmuth írásaiban megjelenő összes lehetséges formájának egyetemes szimbólumává válik, miközben ezek – a kulturális, szociális és nemi különbözőség –, egymástól alig elválaszthatóan, fedésbe kerülnek.

A vizsgált regényekben nyomon követhetők a nem tipikus, női identitások fejlődésvonalai. Hikmet Annája régi és új török identitása közt ingázik, az anyafigurák ironikus fényben tűnnek fel, Anna megéli személyiségének valódi leleplezését, Inimini pedig fejkendője mögé bújlik a nyugati pillantások elől. Mind a négy regényben egy-egy nőt követünk, aki szakadatlan keresi identitását, ez a nyomozás azonban egyre nehezebbé és összetettebbé válik (erre utalnak az írás és mítosz, a tudomány és fátyol ellentétpárjai). Az összes műből kiolvasható a statikus identitásfogalom kritikája, s éppígy az átjárható identitások védőbeszéde is.

Frischmuth regényei kulturális tudással öveznek valamely belső különbözőséget, egy olyan borzongató másságot, ami nem a kulturális peremen, hanem egy adott szimbolikus rend középpontjában helyezkedik el, s a szerző ezt a tudást egy hazátlanná vált osztrák bevándorlónő vagy egy-egy török európai fejlődéstörténetén keresztül teszi leginkább transzparenssé. A regények úgy is olvashatók, mint különböző identitások egyre fokozódó intenzitású létrehozásának dialektikus történetei, melyek a már létező identitásokat rendre hatályon kívül helyezik, azonban teljesen nem oltják ki, s egy alárendelt szavafosztott nőnek egy lehetséges nyelvet kínálnak föl.

Barbara Frischmuth az *identitás* és *alteritás* különféle formáit fejtegeti. Szövegei ugyanakkor reflektálnak azokra a nehézségekre is, melyek ezek irodalmi ábrázolását kísérik. Művei szimptomatikusan mutatják a mindenkor szóbahozott *másik* koherens, egyértelmű, ellentmondásmentes és világos felvázolásának s ennek megfelelő reprezentációjának lehetetlenségét, vagy, ha úgy tetszik, allegorizálják az erre tett (talán szándékosan) félresikerülő kísérleteket. Olyan témákat tárgyalnak, amiket nem lehet sematikus modellekkel vagy egyszerű ideológiákkal megragadni. Az írások sem a törökországi kutatói helyet, sem a titkos levelezést a mitikus Wendlgarddal, de magát a kulturális kívülállást sem viszik egyértelmű másságként színre. Látszik, hogy a mindenkori felvetődő alteritást nem lehet alteritásként megőrizni vagy konzerválni, s ez nem is szándékolt. A korábban feltételezett és elfogadott különbözőség tünékennyé lesz, az idegenség feloldódik a sajtószerepben.

Az elméletekkel szemben az esztétikum, az irodalom élvezete győzedelmeskedik: „[...] az irodalmi szöveg lehetséges metasztintje a [társadalommal folytatott] kommunikációt éppen a róla való lemondás által teszi lehetővé.”<sup>3</sup> A (tudományos) elméletek fátyla mögött Frischmuth szövegeinek *igazsága* rejtve marad.

#### IV. Publikációk

1. *Das Fremde. Kulturelle und religiöse Pluralität in den Erzählwerken von Barbara Frischmuth.* In: Albrecht, Terrance/ Szabó V., László (Hrsg.): *Kreuzwege der Literatur. Beiträge zum Symposium der Nachwuchsgermanisten an der Universität Veszprém vom 27-28. September 2002.* (Studia Germanica. Universitas Vesprimiensis. Supplement; 2, herausgegeben von Csaba Földes), Veszprém: Egyetemi Kiadó/ Wien: Edition Praesens, 2003, 185-196.
2. *(Un)Möglichkeiten der Repräsentation des Weiblichen durch Sprache*  
In: Hammer, Erika & Sándorfi, Edina M. (Hg.): „Der Rest ist – Staunen“. Literatur und Performativität (= Pécs-er Studien zur Germanistik, hg. v. Katharina Wild & Zoltán Szendi, Bd. 1), Wien: Praesens, 2006, 188-198.
3. *Ideologie der Formlosigkeit. Zur "écriture féminine"*  
In: Kovács, Kálmán (Hg.): *Ideologie der Formen.* Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2006.
4. *Die „andere“ Kultur. Geschlechterdifferenz und kulturelle Identität in Barbara Frischmuths Die Schrift des Freundes und Alaine Polcz' Leányregény*  
In: *Neohelikon. Acta Comparationis Litterarum Universarum.* XXXII (2005) 2, Budapest: Akadémiai Kiadó/ Springer Verlag, 483-504.
5. *Gender als Analysekategorie in der Kulturwissenschaft*  
In: Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaft. 15. Nr. 2003.
6. *Die unheimliche Stimme. Identitätsstrukturen in Barbara Frischmuths Die Schrift des Freundes*  
In: *Jahrbuch der ungarischen Germanistik 2004.* Herausgegeben von Magdolna Orosz und Terrance Albrecht. Budapest: Gondolat Kiadói Kör, 2005, 150-168.
7. *Frau als Bild, Weiblichkeit als Maskerade*  
In: "Marionetten und Automaten". Beiträge zum Symposium ungarischer Germanisten. Hrsg. Annamária Gyurácz, Judit Szabó. Szeged: Klebersberg Egyetemi Kiadó 2006. (megjelenés előtt)
8. *Kultur als Text? Lesbarkeiten von kulturellen Prozessen*  
In: Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaft. 16. Nr. 2006.
9. „Auf der Suche nach dem Subtext“. *Wissenschaftskritik in Barbara Frischmuths Die Entschlüsselung,* 2007.

---

<sup>3</sup> Adorno, Theodor W.: *Ästhetische Theorie* [Esztétikai elmélet], Hg. von Gretel Adorno und Rolf Tiedemann, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2000, 15. o.